

nagy ívű fejlődését a 16–17. század fordulóján nem külső elemek beáramlása, hanem a belső átalakulások eredményezték. Ti. az ötvösök számának növekedése belső konkurenciát eredményezett, mely a munka minőségi javulása mellett az ötvösök városi topográfiai helyzetére is kihatott. Bourdieu elméletének szemszögéből Kolozsvár esete is az említett erőforrások együttes és egymástól elválaszthatatlan jelenlétét mutatja. Tetemes anyagi háttér hiányában még a kulturális és társadalmi tőke megléte esetén sem tölthettek be például közéleti funkciókat.

A kiadvány több illusztrációt is bemutat Erdély és Kolozsvár 16. századi történetének, a kolozsvári ötvösség anyagi kultúrájának és tevékenységének a szemléltetésére. Tartalmi és esztétikai céljaik maradéktalan teljesítése érdekében azonban (egyesek mindenképp) több teret érdemeltek volna, és színes közlésüktől sem kellett volna eltekintenie a kiadónak. Csupán a három részre szakadt Magyar Királyságot ábrázoló térképet említenénk meg (6. old.), mely kis mérete és sommás volta miatt jóval kevesebb eligazítással szolgálhat az olvasónak, mint tehetne volna az említett körülmények között. Egyúttal feliratával – *Magyarország a mohácsi csata után (1526)* – kapcsolatban is megjegyeznénk, hogy nincs teljes összhangban a csak 1541 utáni realitásokat mutató ábrázolással.

A kötet adatai közötti gyors eligazodást a névmutató segíti, melyre az adattár és az elemzésbe ékelt számos egyedi példa miatt is feltétlenül szükség van. Megjegyeznénk azonban, hogy a 21. oldalon található táblázat adatai kimaradtak belőle, ezáltal azok a személynevek, melyek valamilyen véletlen folytán a következő táblázatba sem kerültek be, teljesen említés nélkül maradtak.

Könyvészeti tájékozottságának köszönhetően a szerző folyamatosan párhuzamot von a kolozsvári és erdélyi, illetve a nyugati fejlődési sajátosságok között. Fontos kitekintők ezek, ugyanis általuk kitapinthatóvá válnak az erdélyi politika-, város-, gazdaság- és társadalomtörténet jellegzetes és egyedi vonásai. A kiadvány nyelve, valamint a kiadó széles körű aktivitása következtében a kolozsvári ötvösség fejedelemség kori története már nemcsak a magyar, esetleg a román kutatás, hanem sokkal szélesebb rétegek érdeklődésére tarthat számot, és épülhet be az ötvösség nagyobb régiókat felölelő történetét bemutató szintézisekbe. Hazai könyvtáraink szűkös anyagi lehetőségeit tekintve azonban megfontolandónak találjuk egy magyar nyelvű összefoglaló közzétételének gondolatát is.

A munkáról összességében elmondható, hogy fő erénye a szerző szintetizálóképességét dicsérető összegző jelleg, a hozzáférhető adatokból levonható következtetések világos és logikus bemutatása. Mialatt számos kérdésre választ fogalmaz meg, ugyanannyi újabb problémát vet fel. Fontosnak tartjuk azt hangsúlyozni, hogy lényegében egy magiszteri dolgozattal van dolgunk, a szerző első nagyobb lélegzetű munkájával, mely azonban az összegyűjtött anyag mennyisége és az elemzés alapossága szempontjából semmiben sem marad el a tapasztaltabb kutatók eredményei mögött. Ismerve doktori értekezésének témáját, joggal remélhetjük, hogy a teljes kolozsvári városi elit hasonló jellegű, átfogó feldolgozását is ugyanilyen alaposságú elemzésben vehetik majd kézbe az érdeklődők.

Pakó László

Erdélyi testamentumok III.

Erdélyi nemesek és főemberek végrendeletei 1600–1660. Válogatta, a bevezető tanulmányt írta és a jegyzeteket összeállította Tüdös S. Kinga. Mentor Kiadó, Marosvásárhely 2008. 443 lap

Nehéz feladat előtt áll az a történész, aki forráskiadásra vállalkozik, annak ellenére, hogy első látásra talán ez tűnik sokak számára a

leghozzáférhetőbb „műfajnak”, hiszen a szöveget egyszerűen „csak” át kell írni, és kész is a publikáció. A forrásközlőnek azonban sok kérdést kell,

illetve kellene megoldania ahhoz, hogy művét a szakszerű forráskiadások közé sorolják. Először ki kell válogatnia azokat az iratokat, amelyek publikálásra érdemesek, azután – ha a szöveg teljes egészében való közlésére vállalkozott – el kell döntenie, hogy milyen átírási szabályzatot követ, s azt a szöveg bevitelkor következetesen alkalmaznia is kell. De ezzel még korántsem merítette ki a feladatait, hiszen bármilyen forráskiadvány tudományos értékét nagymértékben csökkenti egy könnyen használható, minden jelentős adatot tartalmazó mutató hiánya, tehát még ezt is össze kell állítania, és ez a munka legalább akkora energiát és figyelmet igényel mint maga a forrás átírása. Napjainkban a forráskiadványok számának gyarapodásával egyre inkább láthatjuk a munkában rejlő buktatókat is. A számbeli gyarapodás ugyanis nem jelent feltétlenül minőségi előrelépést is.

Ez utóbbi megállapítás tükrében kívánjuk röviden ismertetni és besorolni a Demény Lajos köré szerveződött műhely bizonyára legjelentősebb és legtermékenyebb képviselője, Tüdős S. Kinga erdélyi végrendeleteket közlétező forráskiadvány-sorozatának legújabb, immár harmadik kötetét. A források közlétezője – saját bevallása szerint – már 1985 táján kapcsolatba került a végrendeletekkel, ekkor figyelt fel erre a forrástípusra,¹ amely az utóbbi évtizedekben a tudományos érdeklődésnek egyik kedvelt témájává vált.

A kiadvány – címlapja szerint – az Erdélyi Testamentumok c. sorozat III. köteteként, az erdélyi nemesek és főemberek 1600–1660 között keltezett testamentumait teszi közzé. A kötet közlétezője rövid bevezetőjében br. Petrichevich Horváth Emil szavaival indokolja meg témaválasztását, amely szerint a végrendeletek igen fontos adalékokkal szolgálnak a birtokviszonyok, családtörténet stb. vitás kérdéseinek tisztázásához,

¹ Erről és másokról lásd bővebben a Tüdős S. Kingával készült beszélgetést: *A valóság és a fantázia mezején éltek meg a magyarságot. Beszélgetés Tüdős S. Kingával.* Aetas 23/2008. 4. sz. 191–204. (Ugyanott a szerző műveinek válogatott bibliográfiája is megtalálható.)

de ennek ellenére nem készült el „egy, az erdélyi végrendeleteket részben vagy egészében összefogó szöveggyűjtemény”. Tüdős S. Kinga tehát eredetileg arra vállalkozott, hogy az összes „erdélyi” végrendeletet „feltérképezze” és közlétegye, de ezen cél megvalósítása a legnagyobb igyekezete ellenére sem sikerült. Ezért a kiadvány, a többi, eddig megjelent és ezután kiadni tervezett kötetekkel együtt csak némiképp pótolhatja a hiányt, a közölt testamentumok „az okiratok esetleges gyűjtésének eredményeként csupán részbeni betekintést nyújtanak a 17. századi végrendeletek gazdag világába”.

A kiadvány összesen 72 szöveget tartalmaz, melyek eredeti vagy másolati példányait „a központi” levéltárak őrzik: a Magyar Országos Levéltár „okirattára”, illetve a Román Országos Levéltár erdélyi fiókjai. A felhasznált levéltári forrásokra vonatkozó rövid és kissé homályos megjegyzéseken túl talán nem lett volna felesleges a kutató levéltárak tételes felsorolása, egykori és jelenlegi megnevezésükkel együtt, illetőleg az alkalmazott rövidítések feloldása. Ezzel a közlétező bizonyára elkerülhette volna a testamentumok szövege utáni levéltári jelzetekben előbukkanó zavarokat, pontatlanságokat és következtelenségeket. Talán egyedül a 62. sz. végrendelet szövege utáni jegyzet utal egyértelműen a forrás eredetijének őrzőhelyére az alábbi megfogalmazásban: „Eredeti: Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára a Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Fiókjának őrzetében. Cegei gr. Vass cs. lvt., XLI. 271.” Egyszerűen érthetetlen, hogy miért nem követte ezt a mintát a többi közlétező forrás esetében, miért szerepel ugyanaz a levéltár felolvasatlan rövidítéssel máshol KÁL-ként (bizonyára Kolozsvári Állami Levéltár, de az avatatlanabb olvasó számára korántsem egyértelmű), a Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár pedig egyszerűen SÁL-ként. De erre a kérdésre a későbbiekben még visszatérünk.

A szövegek közlétezője a bevezetőben arra is kitér, hogy az 1600–1630 közötti időszakban kevesebb végrendelet kelt, mint az ezt követő időszakban, és ezt az aránytalanságot „nem

csupán a véletlenszerű gyűjtés eredményének” tekinti, hanem annak, hogy korábban kevesebb végrendeletet írtak, illetve a magyar nyelvű írásbeliség egyre jobban elterjedt. Tüdös S. Kinga ezen megállapításait, tekintettel a „véletlenszerű” gyűjtésre, kissé merésznek tartjuk, minthogy a 17. század első évtizede Erdély történetének egyik leghányatottabb, létbizonytalansággal teli, következtetésre is inkább készítő időszak. Óvatosságra int az a tény is, hogy az általa is használt, a 17. század elején vezetett kolozsmonostori 15. protocollum (jelzete: F15/15.) szokatlanul nagy számban tartalmazza a requisitorok által írásba foglalt végrendeletek szövegeit, melyben a hagyakozók szinte kivétel nélkül a zavaros, pestises időkre hivatkozva nyilvánítják ki utolsó akaratukat. Ezek között számos maradt közöletlen (magyar és latin nyelvűek egyaránt, polgároktól vagy nemesektől származók), melyeknek számbavétele és közreadása révén a közétevé bizonyára finomította volna kissé sarkított, nézetünk szerint alaptalan megállapításait.

Tüdös S. Kinga röviden arra is kitér, hogy milyen elveket követett a szövegek átírásakor. A végrendeletek betűhív közlése mellett tette le a garast, következtetésen meghagyva a kisbetűvel írt hely- és tulajdonneveket, a központosításban pedig az eredeti formákat követte. Hogy mennyire maradt „következtetes” az általa követendőnek vélt szabályokhoz, az alábbiakban példákkal is szemléltetni fogjuk.

A bevezetőt a közlésre kerülő végrendeletek – előbb rövidebb, majd néhány esetben részletesebb – tartalmi ismertetése követi. Itt derül ki, hogy „a főnemesi véghagyakozók” mellett egy „sajátságos” csoport képviselői, a tisztviselő-értelmiségiek testamentumai is bekerültek a kötetbe. A közlő azzal indokolja döntését, hogy mindannyian szoros kapcsolatban állottak a fejedelemmel vagy egy-egy „főemberrel”. Azonos az indoka annak is, hogy néhány kispap és városi polgár végrendelete is „becsúszott”. A kötetben szereplő végrendeletek tehát sokkal „szélesebb skálán mozognak”, mint ahogy azt a kiadvány

címe sejteti. Egyébként is nehéz lenne eldönteni, hogy ki is számított az adott időszakban Erdélyben „főembernek”, és e kérdés tisztázásához a források közétevéje sem nyújt segítséget. Mint ahogy arra sem ad magyarázatot, hogy mi is számít megítélés szerint „erdélyi testamentumnak”, milyen szempontok döntöttek egy-egy szöveg kiválasztásakor, mi volt valójában az egész sorozat koncepciója. Néhány végrendelet ugyanis csak meglehetősen tágan értelmezve nevezhető „erdélyinek”. Rosályi Kun Gáspárné Pilinyi Anna az egykori Zemplén vármegyében levő Imregen keltezett végrendeletében (20. sz.) például Ugocsa és Szatmár vármegyében található jószágairól rendelkezik, Lónyai Zsigmond Bereg vármegye főispánja, „felső-magyarországi protestáns nagybirtokos” (a forrás előtti regesztában, a közétevé minősítése!) pedig kivétel nélkül a Magyar Királyság területén levő birtokairól intézkedik (59. sz.).

A kiadvány 72 szöveget tartalmaz, melyek közül – számításaink szerint – legalább 18-at már korábban is közöltek, de a jegyzetekben nem minden esetben találunk erre vonatkozóan utalást. A 28. sz. végrendeletet, Debreceni János gyulafehérvári káptalani requisitor testamentumát Sunkó Attila közölte, lényegesen jobb átírásban és ő tette közzé a 37. sz. és a 45. sz. szöveget is.² E két utóbbit, Pécsi János kolozsmonostori levélkereső (a szerzőnek a forrás előtti regesztában található meghatározása: „a kolozsmonostori konventnél polgári tisztséget betöltő” bizonyára ezt jelenti) és Razman Anna nevű felesége végrendeletét jobb lett volna talán folyamatosan közölni, hiszen a requisitor házastársa ugyanazon a napon (eodem die) foglaltatta írásba akaratát. Az egybetartozó szövegtest helytelen szétválasztása miatt Razman Anna testamentuma – a forrás gyanútlan olvasójának megrökönyödésére – férje rendelkezéseinek

² Sunkó Attila: *Debreceni János életpályája*. Fons IX/2002. 1–3. sz. 325–337; Uő: *A Gyulafehérvári Káptalan és a Kolozsmonostori Konvent működésére vonatkozó iratok*. Lymbus. Magyarságtudományi forrásközlemények. Bp. 2003. 101–103.

kolozsmonostori requisitortársai általi megerősítésével kezdődik: „Anno 1638, 29 Junii. Nobilis Joannes Pechy frater et collega noster conuentualis etiam coram me viva voce haec omnia praescripta retulit et fassus est. Stephanus Palffy mp. Etiam coram me Petro Thorday mp.”

Tüdös S. Kinga a közzétett források szövege után utal a fennmaradási formára, megadja a jelzetet, a források előtti rövid regeszták pedig többnyire segítik eligazodni az érdeklődőt, esetenként azonban zavart okozhatnak. Példának okáért a 38. sz. végrendeletet megelőző kivonat szerint Pécsi Simon és felesége (!), *Pia* Krisztina testamentuma következik, a közzétett szövegből viszont egyértelműen kiderül, hogy a szombatos kancellár Krisztina nevű leányának, bögözi Farkas Ferenc feleségének vallotta jószágai egy részét, de feleségéről, Kornis Juditról nem esik szó. Ezt a változatot valószínűsíti Pécsi Simon néhány oldallal előbb közzétett korábbi rendelkezése, melyben jószágait öt leánya között osztotta fel és közöttük jelenik meg, akkor még Farkas Ferenc jegyeseként Pécsi Krisztina is.

A közzétévő az oklevélkiadás bevett szabályait tartotta be azzal, hogy az átírt okleveleket, esetünkben végrendeleteket kiemelte az átíró oklevélből, de erre csupán a szöveget követő zavaros, nehezen értelmezhető jegyzetekben utalt. Így történik ez a 28. sz. szöveg után is, melyben „A végrendelet elején” címmel lényegében a keretoklevél egy részének hibás regesztáját olvashatjuk az alábbiak szerint: „Thasnadi Erzsébet a néhai Thasnadi Mihály, az erdélyi reformátorok superintendensének leánya, valamint Debreczeni Barath Jánosnak nemes Sarközi Katalintól való leánya.” A kivonat véleményünk szerinti szabatos változata a következő lenne: *néhai Debreczeni Barath János özvegye, néhai Thasnadi Mihály püspök Sarkeozi Katalintól született leánya: Thasnadi Erzsébet*. Könnyen félreérthető vagy inkább nehezen érthető a 7. sz. végrendelet utáni jegyzet is, amely szerint „A végrendelet élén” (keretoklevél? – B. Zs.) a következő szöveg volt olvasható: „A kolozsmonostori konvent

előtt megjelent a néhai kolozsvári Fodor György özvegye, Anna és leánya, Varfalu Janos özvegye, Fodor Katalin nevében. Bemutatta a néhai Varfalui János végrendeletét, amelyet a nevezett Kolozsváron Szentmartoni Bálint aknai predicator és Szent Miklossy Kristóf cegei predicator előtt nemsokára halálát megelőzően anyanyelvén tett. Anna Asszonyúrnó kérte, hogy a káptalan, Varfalui János Aranyosszéken és hasonlóképpen Kolozsváron 1603. szeptember 13-án tett végrendeletét foglalja írásba.” A kötetben egyébként is igen gyakori nyomdahibák mellett a fenti szöveg megfogalmazásában is nagyon zavaros, arra sem találtunk utalást, hogy az eredeti forrásban ez a rész milyen nyelvé, a fogalmak keverednek (kolozsmonostori konvent/káptalan), az Anna Asszonyúrnó pedig feltehetően az oklevélben olvasható „honestá matrona Anna”-ból eredeztethető, ami azért meglehetősen pontatlan és főleg nagybetűvel írva félrevezető fordítás (a személynévmutatóban nem szerepel ilyen névvel Anna asszony).

Ugyanez a pontatlanság figyelhető meg az apparátusban feltüntetett jelzetek esetében. Amellett, hogy a levéltárak vagy levéltári állagok rövidítéseinek feloldását hiába keressük, az avatlatlanabb olvasó a szövegek eredeti változatait a megadott jelzetek alapján nehezen találná meg. Az elsőként közölt végrendeletet például a Magyar Országos Levéltárban, a Kolozsmonostori Protocollumok 15. kötetének (jelzete F15/15.) 106. lapján találjuk és nem a MOL F16, Prot. B. 15. köt. 106. oldalán (F16 a protocollummásolatok jelzete!), de a jelzetből gyakran lemaradtak a szöveg azonosítását lehetővé tevő oldal- vagy lapszámok is.

Mínt hogy egy forráskiadvány megítélése szempontjából a legfontosabb kérdés az, hogy mennyire megbízhatóan közli a kiválasztott szövegeket, szűrőpróbaszerűen ellenőriztünk néhány végrendeletet, de ezek között egyetlen hibátlant sem találtunk. Az alábbiakban az eredetiekkel való összevetés során azonosított félreolvasásokból közlünk néhányat, melyek mind arra figyelmeztetnek, hogy a szövegek ellenőrzése elmaradt

(a kötetben szereplő változatot kurzíváltuk, az általunk javasolt olvasatot pedig a / jel után adjuk): Az 1. szövegben: *Barekann is/Barebannis, obligatioya/obligatoriaya, Zilagy/Zilahi, pedigh/kedigh*. A 7. szövegben: *kenderekel/kendeokkal*. Itt jegyezzük meg, hogy az átírás során a kis- és nagybetűk írásánál tapasztalható következetlenséget véleményünk szerint nem kellett volna megtartani. Erre ugyanebből a testamentumból példa: *kochardon, kikeolleo Varmegyeben valo Jozagat az ket Vnokaknak, vgymint Eoseokteol marattakot*. Szintén a 7. szöveg esetében a „záradék”, tehát a keretoklevél kelte helyesen, az ekkor már évek óta használt Gergely-féle naptár szerint, 1603. szeptember 20. A 14. sz. szövegben ugyancsak számos téves olvasatot találtunk: *üdvöknek eleteuek/üdeokban eletenek, Peter Deak előtt Teovissi kihagyva, iouaimtol/iouvaimrol, keoltsegre/keolczeget, Ferencutl/Ferenznel, falubanis/falutis, Baczolari/Baczalari, felesegemnell/felesegemmel, nem oztozhatnak/ne oztozhassek, Fenestiy/Fenessy, Aniamnak kertem Christina azzonnak az vitezleo nenem Kornis farkasnenak/aniamnak Bethlen Christina azzonnak az vitezleo nehai Kornis Farkasnenak*.

Tüdös S. Kinga testamentumos kötetében a már korábban közölt szövegek sem hibátlanok. A 28. sz. végrendelet esetében Sunkó Attila említett (de a kötetben figyelmen kívül hagyott) közlésével és az eredeti oklevéllel való összevetés során az alábbi téves olvasatokat találtuk: *miagies/mirigies, meliebeoll/mehebeol, lekveczket/kedveczket, poklaboll/porabol, deponaltam/deputaltam, kiralifalvine/kiralifalvai, Gadony Laszlo/Eradony Laszlo, szamatattam/sem mutattam, Tokos Janos/Pokos Janos, presscitaltassa/resuscitaltassa stb.* A 69. számot viselő szövegnél a kötet összeállítója nem mulasztja el megemlíteni, hogy a végrendeletet már a 19. sz. végén közölték a *Károlyi oklevéltár* IV. kötetében, de arra viszont nem ad magyarázatot, hogy miért egy másolat alapján közölte újra a testamentumot. A két szövegváltozat összevetése során arra a következtetésre jutottunk, hogy mindenképpen jobb, ha az érdeklődő olvasó a *Károlyi*

oklevéltárban található közlést használja, tekintettel arra, hogy az általunk ismertett kötetben a latin nyelvű szövegrészek időnként lemaradtak, illetve igen gyakoriak a téves olvasatok, pl. a 220. oldalon a *supremorum comissum* supremorum comitum-ra javítandó, és a mondat, melynek itt még nincs vége, és nem „keltezési szöveg”, ahogyan a közzétevő lábjegyzetben megjegyzi, a *Károlyi oklevéltárban* vélhetően helyesen folytatódik a következőkkel: *eorundem comitatum, ubi bona exequenda adjacebunt, etiam assumptis comitatum gentibus si necesse fuerit exequendum stb.*³ Úgyszintén a 224. oldalon levő *aliorum etiam (si zuorum voluerint) ope improlata comperta prius degeneratione omnibus quibus remediis abscistis* Károlyi oklevéltárban található érthetőbb és bizonyára helyes változata: *aliorum etiam (si quorum voluerint) ope implorata, comperta prius degeneratione, omnibus juridicis remediis abscissis etc.*⁴

A közzétett szövegeket román és német nyelvű összefoglaló, valamint a végrendelezők meglehetősen sovány „adattára” követi, amely lényegében megismétli a végrendeletekben felmerült adatokat. Úgy véljük, ésszerűbb lett volna a szövegekben szereplő személyekre vonatkozó információk mutatóban való feltüntetése, illetve azoknak a rájuk vonatkozó könyvészet alapján való kiegészítése.

Midőn e kötet bemutatására vállalkoztunk, korántsem állott szándékunkban a rosszindulatú „hibavadászat”, de a kiadvány tanulmányozása után kötelességünknek éreztük, hogy felhívjuk az olvasók figyelmét bizonyos pontatlanságokra és hiányosságokra, amelyek miatt Tüdös S. Kinga kötete aligha sorolható a szakszerű forráskiadványok közé.

Bogdándi Zsolt

³ A Nagy-Károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. A család megbízásából kiadja gróf Károlyi Tibor. Sajtó alá rendezi Géresi Kálmán. IV. kötet. Oklevelek és levelezések 1600–1700. Bp. 1887. 379.

⁴ Uo. 385.